

آسیب شناسی سیاست جوانان،

بررسی شناختی نیازهای جوانان ایرانی در دوره معاصر

فاطمه قدیگی^۱

چکیده

براساس آمارهای رسمی بدست آمده نزدیک به ۷۱ درصد از جمعیت کشور ایران را گروه سنی ۱۵ تا ۶۴ سال تشکیل می‌دهند که نمایانگر سرمایه انسانی برای جهش اقتصادی است. رشد جمعیت جامعه ایرانی پس از دوران انقلاب گرچه زمینه‌ساز شکل‌گیری پتانسیل مثبت "جمعیت جوان" در دهه‌های بعدی شد اما به دلیل عدم کنترل و مدیریت در حوزه اقتصادی و رفاهی و شدت تحریم‌ها به همراه انزوای نسبی در عرصه بین‌المللی سیاستگذاران این کشور قادر به پاسخگویی جامع به برخی معضلات از قبیل افزایش بیکاری و سن ازدواج نبوده‌اند. هرچند که برای پیشگیری از بروز مشکلات ناشی از آن، برنامه‌های توسعه اقتصادی پنجم و ششم را در دستور کار خود به عمل رساندند، اما به دلیل چالش‌های ساختاری و سنتی فرهنگی همواره این مسیر با چالش مواجه شده است. نکته حائز اهمیت در اینجا شناسایی این قبیل چالش‌ها و میزان تاثیر آن‌ها بر جامعه کنونی ایران است. بطور خاص، مسئله ازدواج به عنوان نیاز اساسی جوانان در جامعه ایرانی که اغلب با نوسانات اقتصادی همگام شده است توجه این پژوهش را به خود جلب نموده است. در اینجا مسئله اصلی شناسایی آسیب‌های پیش روی جوانان ایرانی در دوره معاصر است که در پاسخ به این چرایی از متغیرهایی مانند نرخ اشتغال، وضعیت مسکن و رفاه اجتماعی در کنار نیازهای مالی استفاده می‌شود که به صورت مکمل بر میزان سن ازدواج تاثیرگذار هستند. این پژوهش به روش کیفی تجزیه و تحلیل شده و به شیوه‌ی کتابخانه‌ای با استفاده از مقالات، کنفرانس‌ها، آمار و داده‌های بدست آمده از منابع معتبر پژوهشگردها و موسسات تحقیقاتی در حوزه جوانان جمع آوری شده است.

کلیدواژه‌ها: آسیب شناسی، جوانان، ایران، دوره معاصر.

¹ P.h.D Candidate, Political Science and Regional Studies, Moscow State Pedagogical University, Russia

مقدمه

در دوران جوانی تحولات مهمی در طرز تفکر جوانان از خویشتن رخ می‌دهد. آن‌ها مراحل تغییرات شناختی را پشت سر می‌گذارند و نحوه تلقی خود را تغییر می‌دهند. اما به نظر می‌رسد توجه به مقوله جوانی به خصوص در هنگام تغییرات بلنددامنه اجتماعی دارای اهمیت و ضرورت بیشتری می‌باشد. جوانان بخش مهمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند که این غلبه کمی می‌تواند همراه با کاهش نفوذ بزرگسالان در قلمرو عمومی جامعه و ایجاد زمینه برای فرهنگ عمومی جامعه باشد. اما شرایطی که از آن به عنوان دوران گذار تعبیر می‌شود، جامعه ایرانی را در برابر دگرگونی‌هایی قرار می‌دهد که جوانان به عنوان گروه تاثیرپذیر و تاثیرگذار واجد اهمیت و جایگاه ویژه شناخته می‌شوند. در این راستا، توجه به واقعیات اجتماعی مرتبط با جوانان و نیز سپهر فکری سیالی که بستر ذهنی فعالیت‌های این گروه سنی را تشکیل می‌دهند در واقع بخشی از تلاش عمومی برای درک پدیده‌های پرنفوذ و جریان‌های جاری در جامعه ایرانی هستند (افشارکهن، ۱۳۸۸: ۱۱۹، ۱۱۸، ۱۱۴).

با نگاهی به آخرین آمار موجود درباره جمعیت و ترکیب جمعیتی کشور، ایران اکنون در عصر «طلایی جمعیت» به سر می‌برد. به‌طوری‌که جمعیت گسترده جوان، تحصیل‌کرده و آماده فعالیت از ویژگی‌های اساسی جامعه امروز ایران است. این امر، یک فرصت طلایی برای جهش در اقتصاد ایران به وجود آورده است (صادقی، ۱۳۸۸: ۳۴) نگاهی به آمار و نمودارهای مربوط نیز به خوبی نشانگر این واقعیت است. بر اساس هرم سنی جمعیت کشور، ایران هم اکنون با پدیده تورم جوانی جمعیت مواجه است؛ یعنی شمار زنان و مردانی که در سن جوانی و در عین حال در سن کار و فعالیت هستند، بیشترین ترکیب جمعیتی را تشکیل می‌دهند. بر اساس این هرم، بیشترین تراکم جمعیت زنان و مردان ایران در سنین ۲۰ تا ۲۴ و ۲۵ تا ۲۹ سال هستند. به زبان علم جمعیت‌شناسی، ایران با پدیده «تورم جمعیت جوان» روبرو است (معینی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸). آمار جمعیت ایران نشان می‌دهد که هم‌اکنون طیف سنی صفر تا چهار ساله، در ترکیب جمعیتی کشور قابل توجه است (صادقی، ۱۳۹۱: ۵۹). لذا این توان بالقوه با چالش‌های اساسی در حوزه مالی و رفاهی مواجه است که نیاز به برنامه‌ریزی و سیاستگذاری جامع در جهت توسعه زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی دارد. همان طور که می‌دانیم این کشور تحت فشارهای خارجی قرار گرفته و در محیط رقابت بین‌المللی واقع شده است و در صدد استقلال عمل خارجی و بازگشت به هویت و بومی‌گرایی در برابر غرب گرایي است. در این میان، مطالعه سیاست جوانان کشور می‌تواند دستاوردهای فکری و آموزش و پژوهش دانشگاهی مناسب به دنبال داشته باشد. از همین رو، در اینجا سعی می‌شود تا با بررسی و شناسایی آسیب‌های موجود و پیش روی جوانان ایران به چرایی کاهش کمی ازدواج‌ها و عدم تمایل به تشکیل خانواده پاسخ گفته

شود. با این فرض که ارتباط مکمل نرخ اشتغال با موضوع ازدواج و جنبه‌های مادی و روانی وابسته به آن عامل تاثیرگذار در این مقوله است.

چارچوب نظری

موضوع سرمایه اجتماعی در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در بعد نظری و تجربی مورد توجه صاحب‌نظران و پژوهشگران قرار گرفته است، با این وجود همچنان با ابهامات و حتی نوعی آشفتگی و بی‌نظمی در مجموعه یافته‌ها رو به رو است. در دیدگاه‌های معاصر، سرمایه اجتماعی به مثابه پدیده‌ای چند بعدی و در درون گروه‌ها یا میان گروه‌ها مطرح شده است. در بررسی سرمایه اجتماعی تأکید اندیشمندان متفاوت بوده، برخی سرمایه اجتماعی را برای فرد تشریح کرده‌اند، برخی همانند پاتنام به اجتماع محلی اندیشیده و گروهی چون کلمن هم به تحلیل رابطه فرد و جمع دست یازیده‌اند. همچنین، برخی بر شبکه‌ها متمرکز شده، گروه و ساختار اجتماعی را نقطه ورود به بحث قرار داده و دیگران هم هنجارها را مورد تأکید قرار داده‌اند.

در این دیدگاه‌ها، نوع و میزان سرمایه اجتماعی به شدت متأثر از متن و شرایط اجتماعی است. اجتماعات متفاوت فرصت‌های گوناگون را به شکلی نابرابر در اختیار افراد و گروه‌ها قرار می‌دهند. افزون بر آن با معیارها و قیود خود نوع روابط را تعیین و حیطه عمل کنشگر را تعریف می‌کنند. اما در هر شرایطی، روابط مناسب میان افراد و گروه‌ها نوعی دارایی به حساب می‌آید که می‌توان درخصوص تراکم، گستره و اندازه آن سخن به میان آورد. به این ترتیب، مفهوم سرمایه اجتماعی در روند تحول خود دارای مبانی نظری و روش‌شناسی قابل توجهی بوده که مبنای بسیاری از تحقیقات تجربی قرار گرفته است.

- جوانان به عنوان سرمایه اجتماعی

اگر سرمایه اجتماعی را به عنوان یک پارادایم بپذیریم که امروزه نیز در شرایط کنونی به یک پارادایم غالب در نزد اکثر نظریه‌پردازان، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کشور تبدیل شده است، اگر به مفاد ماده ۱۱۲ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۸-۱۳۸۴) و مفاد ماده ۴۱ قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۹۴-۱۳۹۰) توجه کنیم، برنامه‌ریزان (ارائه‌کنندگان لایحه قانون برنامه) و قانونگذاران کشور که البته با مشورت کارشناسان و صاحب‌نظران در حوزه‌های مختلف علمی اقدام می‌کنند جوانان را در زمره عوامل ارتقای سرمایه اجتماعی دانسته‌اند و از این منظر به مقوله جوانان پرداخته‌اند. با التزام به حقوق جوانان می‌توان به افزایش سهم و اثربخشی آنان در ارتقای این مؤلفه‌ها کمک کرد، مؤلفه‌هایی همچون مشارکت در پیشرفت ملی، اعتماد متقابل با جامعه و حاکمیت، آگاهی عمومی، اخلاقیات، روابط متقابل، مسئولیت اجتماعی، اصول و هنجارها و ارزش‌ها، مقررات رفتاری، دین، نمادها، مثل‌ها و استعاره‌ها، امنیت، نهادهای عمومی و مدنی، حزب و مشارکت سیاسی، انتخابات، قانون‌مداری، ارزش روز شرکت‌های اقتصادی و میزان هزینه‌ها. همان‌طور که از عنوان مؤلفه‌های فوق قابل‌درک است، سرمایه اجتماعی پیوندی معنادار با توسعه پایدار داشته و در واقع با ارتقای سرمایه اجتماعی، می‌توان به ارتقای ابعاد اجتماعی توسعه

کمک کرد. امروزه آخرین نظریه‌های مربوط به توسعه که بر مشخصه‌ها و ابعاد توسعه پایدار تمرکز می‌کنند، در کنار توجه به مؤلفه‌هایی همچون انسان، محیط‌زیست، فرهنگ، آموزش، علم، اخلاق، امنیت، مشارکت، و حکمرانی محلی خوب، بر لزوم توجه به گروه‌هایی همچون کودکان، جوانان و زنان به عنوان مؤلفه‌های توسعه پایدار تأکید دارند. بنابراین، با توجه به تأثیری که ارتقای حقوق جوانان در ابعاد مختلف می‌تواند بر ارتقای سرمایه اجتماعی در یک جامعه اسلامی بگذارد، می‌توانیم رویکردمان به حقوق جوانان را، در ذیل پارادایم سرمایه اجتماعی چنین عنوان کنیم: "سرمایه اجتماعی جوانان عاملی برای نیل به توسعه پایدار" است.

- موضوعیت جوانی در نظریه‌پردازی‌های اجتماعی

در نظریه‌پردازی‌های اجتماعی درباره جوانان، غالباً تلاش بر این بوده، تا مدلی ذات‌گرایانه از جوانان ارائه شود و این دوره را با توجه به عوامل زیستی و روان‌شناختی یا مراحل اجتماعی ضروری مفهوم‌سازی کند (Wallasce and Kovatcheva, 1998:28). به عقیده گیدنز، مراحل گوناگونی در زندگی انسان وجود دارد، که علاوه بر ماهیت زیست‌شناختی، ماهیت اجتماعی دارند. وی دوران زندگی انسان را به سه بخش کودکی، نوجوانی و بزرگسالی تقسیم می‌کند و معتقد است که مفهوم نوجوانی خاص جوامع امروزی است که دارای خصوصیات ممتازی است. از یک طرف با گسترش کلی حقوق کودک و از طرف دیگر با فرایند آموزش رسمی در ارتباط است. (گیدنز، ۱۳۸۹: ۱۱۱) کلمن و هنری از نوجوانی به عنوان دوره‌ای یاد می‌کنند، که در طی آن جوانان با تغییرات هورمونی و فیزیکی که در بدن آنها رخ می‌دهد، کنار می‌آیند (۲۷: Coliman and Hendry, ۱۹۹۰). برخی نظریه‌پردازان نیز از جوانی به مثابه یک مقوله اجتماعی نگاه می‌کنند، بیزرمن و مگنسون معتقدند، که تصور از جوانان به مثابه یک مقوله و جوانی به مثابه چارچوب و قالب اجتماعی آن احتمالاً در پاسخ به مسائل و واقعیاتی شکل می‌گیرد، که در کنترل دنیای بزرگسالان است (۲۲: Baizerman and Magnuson, ۱۹۹۶). در دیدگاه‌های اجتماعی، تلقی جوانی به عنوان یک مقوله اجتماعی علاوه بر شاخص‌های زیست‌شناختی، به تعاملات اجتماعی جوانان با جامعه نیز توجه دارد. منظم‌ترین تلاش نظری جامعه‌شناسی کلاسیک در تعریف دوره جوانی و گذار از کودکی به بزرگسالی، با دیدگاه‌های کارکردگرایی پارسونز و آیزنشتات آغاز شد. پارسونز و آیزنشتات جوانی را نوعی گذار از نقش‌های خانوادگی با ویژگی‌های عاطفه‌پذیری، نادقیق بودن، خاص‌گرایی، انتسابی بودن و جهت‌گیری جمعی) به نقش‌های بزرگسالی (با ویژگی‌های بی‌طرفی عاطفی، دقیق بودن، عام‌گرایی، اکتسابی بودن و جهت‌گیری فردی) می‌دانند. کارکردگرایان جوانی را نقطه عطف تنش بین محیط خانواده و کار می‌دانند. با این حال در تحلیل‌های خود به دنبال کارکردهای جوانی هستند، نه کارکردها (O'Donnel, 1985: 38-39).

- موضوعیت جوانی در نگرش مارکسیستی

جوانی به عنوان گروه اجتماعی و سنی خاص در نظریه مارکسیست جایی ندارد. در این چارچوب، پدیده‌های ویژه سنی و گروهی به عنوان روبنای وضعیت کلی طبقاتی در جامعه است. البته در کنار این برداشت کلی، و با توجه به مبانی نظریه مارکسیسم و ماتریالیسم تاریخی و نظریه‌های منبعث از آن می‌توان به طرح پرسش‌های اساسی درباره وضعیت جوانان در جامعه پرداخت. به عنوان مثال دلایل از خود بیگانگی بسیاری از جوانان در محیط خانه، مدرسه، کار و جامعه چیست؟ به چه میزان آگاهی جوانان تحت تأثیر وضعیت اجتماعی، محیط اجتماعی، تجارب و درجه استقلال و وابستگی والدین در محیط کار شکل می‌گیرد؟ (شفرز، ۱۳۸۸: ۴۷) رویکرد دیگری که به جوانی به عنوان یک خرده فرهنگ نگاه می‌کند، از جانب بسیاری از نظریه پردازان مانند آوس اوئل (۱۹۷۹) کلمن (۱۹۶۲) آیزنشتات (۱۹۶۶) ماخ ویرت (۱۹۹۴) ریسمن (۱۹۵۸) روزنمایر (۱۹۷۶) تنبروک (۱۹۶۲) مطرح شده است.

کوهن در کتاب تضاد خرده فرهنگی و اجتماع طبقه کارگر (۱۹۷۲)، پیدایش خرده فرهنگ‌ها در بریتانیای پیش از جنگ را پیامد اضمحلال جامعه همگن طبقاتی سنتی می‌داند. به زعم این نگرش وی جوانان (طبقه کارگر) سال‌ها پس از جنگ و با گسترش سریع مصرف‌گرایی ناگزیر به ایجاد پایگاهی برای ایجاد پیوند مجدد میان خود، حفظ هویت و سبک اقتدار سنتی خود، که شهرنشینی، صنعتی شدن و فرهنگ مصرفی به آن آسیب رسانده بود، شده‌اند (29: Wenhall, 1993). متناسب با این نحوه تلقی، جوانان، واجد خرده فرهنگ خاصی شمرده می‌شوند، که تجلی آن را می‌توان در سه حوزه شیوه پوشش (لباس)، شیوه سخن گفتن (زبان) و شیوه متمایز شدن جذابیت فیزیکی) جست و جو نمود. بر این اساس گفته می‌شود، هر چه فرد از دوران جوانی گذر کند، به تناسب افزایش سن، از قدرت تحرک کمتری در این زمینه‌ها برخوردار می‌شود. لذا جوانی دورانی گذرا و فیزیولوژیک می‌باشد، که متضمن مسائل خاص، اجتناب‌ناپذیر و البته قابل تحمل است، زیرا جوانی و بالتبع مسائل ناشی از آن، اموری موقتی و رو به زوال است. جوانی نزد جامعه‌شناسان کلاسیک، هم‌چون مرحله‌ای از زندگی که میان کودکی و بزرگسالی قرار دارد، در نظر گرفته شده و از تلقی آن به مثابه سازهای اجتماعی - گفتمانی اجتناب گردیده است. اما در رویکردهای متأخرتر، حتی در صورت تأکید بر سیر مراحل زندگی انسانی، مراحل زندگی دارای ماهیتی عام و جهان‌شمول تصور نمی‌شود، بلکه بر نسبت آن به لحاظ اجتماعی و تاریخی تأکید می‌گردد (والاس و کواچوا، ۱۳۸۰: ۲۰). از سویی دیگر، نگاه نمادین به مقوله جوانی نیز بیشتر به مؤلفه‌ها و عناصری از رفتار و زندگی جوانان توجه دارد، که در آنها می‌توان بازتاب دگرپاشی و تمایز طلبی جوانان را ملاحظه نمود. باید به یاد داشت که جوانان به عنوان سوژه‌های اجتماعی سعی دارند، تا ضمن شناخت خود و موقعیت خویش، به معرف‌هایی برای معرفی خود دست یابند (ربانی، ۱۳۸۰: ۸۶).

در نهایت و فراتر از این برداشت‌ها و توأم با عبور از دوران موسوم به مدرنیته و ورود به عصر پست مدرن، قالب‌های پیشین در تعریف و تحدید مقوله جوانان کنار گذاشته می‌شوند و از جوانی سیال یا امتداد یافته سخن گفته می‌شود. این وضع که خود حاکی از تأثیر گذاری فزاینده ارزش‌ها و سبک‌های رفتاری منعطف و جابه‌جا شونده جوانان در جوامع پیشرفته است، جوانی را نوعی نگرش فرض می‌کند. در همین زمینه، گذشته و آینده به نفع یک حال وسعت یافته کنار گذاشته می‌شوند. (ذکایی، ۱۳۸۶: ۳۳). به این صورت حق انحصاری و مسلط گروه بزرگسالان در جامعه برای تعیین خط مشی‌های اساسی زندگی جمعی در معرض تردید و چالش قرار می‌گیرد و آینده در راستای پروژه خویشتن‌یابی، فلسفه گوناگونی و ناهمسانی و سیاست مبتنی بر پراکندگی و تنوع، مقوله‌ای در اختیار همه قلمداد می‌شود. از آنچه گفته شد، می‌توان جوانی را مقوله‌ای دانست، که واجد ابعاد مختلف و متعددی است و در همین

راستا، برداشت ها و تلقی های مختلفی از آن به عمل می آید. روشن است، که تأکید بر هر یک از مؤلفه ها و ابعاد جوانی، متناسب با نوع نیاز و هدف تحلیلی و تحقیقی ما از یک سو و شرایط اجتماعی خاصی که در آن موضوع جوانان محل بحث قرار می گیرد، از سوی دیگر انجام می پذیرد.

اهمیت شناسایی مفهوم جوانی در راستای مقابله با چالش ها

«پدیده جوانی به عنوان سازه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، روانی و بیولوژیکی فرایندی است، متکثر و فراگیر و متناسب با خصوصیات قومی، جنسی و شیوه های متنوع زندگی، که نیازهای آن محدود به مرزهای جغرافیایی نمی گردد». (سند ملی جوانان، ۱۳۸۴: ۸۴) جوانی دوره ای از زندگی است که بیشترین تجارب زندگی در حساس ترین دوران رشد انسان رخ می دهد، آینده نگر، انقلابی گری و شورش، عشق، رابطه جنسی، تحصیل و شغل آینده و تثبیت هویت، همه در این دوران شکل می گیرند. از همین روست که توجه به جوانی در دهه های گذشته، از اهمیت زیادی برخوردار شده است. به ویژه در کشورهایی که جمعیت جوان آنها رو به افزایش است.

هر چند ریشه مفهوم جوان و جوانی به دوران ماقبل مدرن بر می گردد، لکن این اصطلاح به مفهوم امروزی آن محصول مدرنیته است (والاس و کواچوا، ۱۳۸۰، مقدمه مترجم) جوانی دوره ای شکوهمند، پر اوج و بی بازگشت است. دوره ای که در آن کم آگاهی، شتاب ناکی ناهشیاری، خودشیفتگی و کم تجربگی با خصلت هایی همانند امیدواری، جستجو گری، حق طلبی، عاطفه مندی و خوداتکایی پیوند می خورد. اگر از شکوفایی و بالندگی این فرصت غفلت شود، بحران و بروز تبعات تلخ آن، پردامنه و چشمگیر خواهد بود. اهمیت دوره جوانی تا حدی مهم است که سازمان ملل در تلاش برای آماده سازی توان، تخیل و ابتکار جوانان جهان، در چیره شدن بر چالش هایی که نوع بشر با آن روبرو است، از کمک به برقراری صلح گرفته، تا ارتقای توسعه اقتصادی، سالی را با عنوان سال جهانی «جوانان» اعلام کرد که از ۱۲ آگوست ۲۰۱۰ آغاز شد. برای تعریف جوان و این که به چه کسی جوان گفته می شود، یا به چه گروهی جمعیت جوان اطلاق می شود، ممکن است، در هر جامعه ای با توجه به خصوصیات اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی آن جامعه متفاوت باشد.

در دوره جدید می بایست به تغییر اساسی به وجود آمده در ساختار و سازمان جوان و جوانی توجه شود؛ از جمله به وجود آمدن تغییرهای کیفی در زیست جوانی است. به عقیده "تروتا" فرایند نهادینه و نظام مند کردن جوانان پا را از مرزهای مجاز فراتر گذاشته است. او با اشاره به دیدگاه ها و پژوهش های گیلیس می نویسد که از اوایل دهه ۶۰ میلادی دگرگونی های اساسی در شیوه رفتار و شکل های سازمانی جوانان به وجود آمد؛ مهم ترین وجوه این تغییرها عبارتند از:

۱. تغییر در رفتار جنسی و آغاز زودرس روابط جنسی در مقایسه با خودداری های نسل گذشته. از این دیدگاه سن جوان امروزی نسبت به نسل های گذشته کم تر است؛ یعنی جوان امروزی زودتر به بلوغ می رسد و در نتیجه روابط جنسی اش نیز زودتر آغاز می شود.

www.pstconf.ir

۲. گسترش دامنه خواست اشتراک سیاسی و کوشش برای سازماندهی: مسلماً در نسل‌های گذشته بدین صورت نبود، چه بسا جوانی را سالیانی پشت سر می‌گذاشت اما به اشتراک سیاسی و اقدام برای سازماندهی نیاز نداشت.

۳. پیدایش نظام‌های گوناگون در تحصیلات ابتدایی و متوسطه و سرانجام استحکام فرایند پیدایش سازمان جوانان در نقش یک پدیده اجتماعی: همه این مسائل شاهی بر این مدعا هستند که تظاهر توده وار جوانان ساختار کنترل اجتماعی کنونی را بی معنا و شفافیت ترکیب اجتماعی را کم کرده‌اند. (گیبنز، ۱۳۸۱: ۱۷).

در نگاه سنتی، جوانی به مثابه یک مرحله زندگی زیستی تلقی می‌شود. تقسیم دوران زندگی از زمان یونان باستان تا به امروز وجود داشته است. ارسطو در کتاب فن خطابه، دوران زندگی را به دوران جوانی، مردسنی (میان‌سالی) و کهن سالی تقسیم می‌کند. دوره ای که ما امروز به عنوان دوره جوانی می‌دانیم در واقع از دولت - شهر با فرهنگ و دمکرات، یعنی آتن شروع شده است. مفهوم آتنی «افئبی» یعنی دوران جوانی از واژه «افئبه» مشتق شده است، که در یونان به جوانان ۱۸ تا ۲۰ ساله گفته می‌شد. در سده های میانی عصر باستان و عصر جدید نیز، همانند دوران باستان نگاه به دوره ای از زندگی به عنوان جوانی وجود دارد.

خانوادگی شدن در فرایند پیدایش جامعه شهروندی که سبب پیدایش «خانواده شهروند» شد و پی بردن به تأثیر آموزش و پرورش دوران کودکی و جوانی و اجباری شدن تحصیلات ابتدایی در سده های هجدهم و نوزدهم، دو فرایند مهم دوران گذار به عصر جدید است، که به میزان زیادی بر دیدگاه اقشار جامعه درباره دوران جوانی و کودکی تأثیر گذاشته است. (شفرز، ۱۳۸۸: ۵۲-۵۴) در برداشت اول، جوانی مقوله‌ای اساساً زیستی به حساب می‌آید. به عبارت دیگر، افراد بر اساس داشتن مجموعه ای از ویژگی های فیزیولوژیکی هم چون سن و یا واجد شدن برخی روحیات و ویژگی های رفتاری، جوان لقب می‌گیرند. به عبارت دیگر، در این برداشت، مهم ترین عنصر تعیین کننده برای جوان بودن، سن و ویژگی های روانی است. (ربانی و شاهنوشی، ۱۳۸۰: ۱۱۴).

پنجره جمعیتی و ترکیب جمعیت جوان

پنجره جمعیتی، دوره‌ی زمانی به نسبت کوتاه از تحولات جمعیتی یک کشور است که در آن نسبت جمعیت سنین فعالیت به حداکثر می‌رسد و نوعی ساختار جمعیتی مطلوب برای شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی مهیا می‌شود. در حال حاضر، با توجه به ماهیت گذار جمعیتی و تغییرات ساختار سنی مرتبط با آن، سهم جمعیت سنین فعالیت در ایران افزایش یافته و این فرایند موجب گشوده شدن پنجره‌ی فرصت و سود جمعیتی فراوری اقتصاد کشور شده است. معیارها و مرزهای تکنیکی مختلفی برای تعریف پنجره‌ی جمعیتی و محدوده‌ی آن ارائه شده است. در اصطلاح جمعیت‌شناسی واژه پنجره جمعیتی دوره زمانی از تحولات جمعیتی یک کشور است که در آن، نسبت «جمعیت بالقوه فعال از نظر اقتصادی»؛ یعنی جمعیت ۱۵ تا ۶۴ ساله، به حداکثر میزان خود می‌رسد و نوعی ساختار جمعیتی مطلوب برای شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی مهیا می‌شود. بنا بر تعریف بخش سازمان ملل متحد پنجره جمعیتی، دوره‌ای

است که در آن نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال به کمتر از ۳۰ درصد کل جمعیت برسد و نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر هنوز کمتر از ۱۵ درصد باشد. به همین دلیل، هر چه جمعیت جامعه‌ای جوان‌تر باشد، میانگین سنی کمتر است و در جمعیت‌های سالخورده این رقم در حد ۳۵ سال می‌باشد (کاظمی‌پور، ۱۳۸۸، ص ۳۹). بخش جمعیت سازمان ملل پنجره فرصت را دوره‌ای تعریف می‌کند که در آن نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال به کمتر از ۳۰ درصد کل جمعیت برسد و نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر هنوز کمتر از ۱۵ درصد باشد (United Nations, 2004).

پنجره جمعیتی در ایران

جمعیت ایران در نیم قرن اخیر در بستر گذار جمعیتی تحولات بی سابقه‌ای را تجربه کرده است؛ تعداد جمعیت که در سال ۱۳۳۵، ۱۹ میلیون نفر بوده به چهار برابر افزایش یافته و در سال ۱۳۹۵ از مرز ۸۰ میلیون نفر گذشت. در این مسیر، در اثر کاهش سریع و پدیده‌ای دو دهه‌ای اخیر باروری، به دنبال کاهش مستمر مرگ و میر، میزان رشد شتابان جمعیت هرچند تعدیل شده است، اما ابعاد جدید جمعیت و توسعه‌ای نظیر تغییرات ساختار سنی جمعیت و پیامدهای آن ظهور یافته است. به بیان دیگر، ایران کنونی در معرض گذار و تغییرات ساختارهای سنی جمعیت قرار گرفته و این تحولات مهمترین مسئله‌ی جمعیت و توسعه‌ای کشور محسوب می‌شود. در همین حال شانس دیگری که ایران از این جهت دارد این است که این فرصت که از سال ۲۰۰۵ میلادی شروع شده، تا سال ۲۰۴۰ میلادی ادامه خواهد داشت. یعنی ایران فقط ۲۲ سال دیگر برای استفاده از این فرصت جمعیتی زمان دارد و اگر از آن استفاده نکند، مانند بسیاری از کشورهای دیگر باید سال‌ها در انتظار به وجود آمدن آن باشد.

اصولاً پنجره جمعیتی و تهدید یا فرصت بودن آن برای یک کشور، به میزان زیادی وابسته به نوع نگرش و عملکرد دولت به آن دارد. بر اساس آمارهای رسمی، در حال حاضر نزدیک به هفتاد و یک درصد از کل جمعیت کشور در گروه سنی ۱۵ تا ۶۴ سال (یعنی سن فعالیت اقتصادی) قرار دارند که حاکی از وجود سرمایه انسانی قابل توجهی برای جهش اقتصادی است. روشن است ناکارآمدی و ناتوانی در جذب این گروه عظیم جمعیت، در کوتاه‌مدت بحران‌های اجتماعی و اقتصادی بسیاری به همراه دارد. در بلندمدت نیز تهدیدی جدی برای جامعه تلقی خواهد شد؛ زیرا این امر تهدیدی برای افزایش دامنه جمعیت سالخورده خواهد بود (عباسی شوازی و همکاران، ۱۳۸۵). از این رو، گذار ساختار سنی و پنجره جمعیتی، می‌تواند بستری مناسب برای رشد و توسعه اقتصادی کشور فراهم سازد؛ مشروط بر اینکه نوع نگرش و عملکرد دولت و سیاست‌گذاران کشور نسبت به آن مثبت و فرصت باشد، نه تهدید؛ زیرا تأثیرات اقتصادی پنجره فرصت جمعیتی، ریشه در این واقعیت دارد که در طول دوره‌ای که پنجره فرصت گشوده می‌شود، هزینه‌های عمومی، که در برنامه‌های اجتماعی نظیر آموزش و بهداشت و برای تعداد زیاد نوزادان و کودکان صورت گرفته بود، به سمت سرمایه‌گذاری در بخش‌های تولیدی و زیرساخت‌های اساسی کشور هدایت می‌شوند. در سطح خرد نیز خانواده‌ها می‌توانند

هزینه‌های جاری را به سمت سرمایه‌گذاری، پس‌انداز و بهبود سطح کیفی و استانداردهای زندگی هدایت کنند. به همین دلیل، نظریه پنجره جمعیتی به اشکال گوناگون، منجر به بروز فرصت‌ها برای افزایش و رشد تولید سرانه می‌شود. افزایش درصد جمعیت در سن کار، نسبت به کل جمعیت، موجب افزایش تولید ناخالص ملی می‌شود. به عبارت دیگر، افزایش تعداد تولیدکنندگان، یعنی جمعیت در سن کار، نسبت به تعداد مصرف‌کنندگان، یعنی کودکان، نوجوانان و سالمندان، به طور طبیعی موجب افزایش تولید سرانه می‌شود (معینی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۶۸). بنابراین، موتورهای پنجره جمعیتی برای رشد و توسعه اقتصادی، دارای آثار ترکیبی و رفتاری بوده، موجب ایجاد فرصت‌هایی برای رشد تولید سرانه و رشد اقتصادی می‌شود؛ زیرا از یک سو، این امر موجب افزایش تولید ملی خواهد شد و از سوی دیگر، مدیریت مصرف را به دنبال دارد.

جدول شماره ۱: آثار و پیامدهای پنجره جمعیتی

پیامد	توضیحات
۱- توسعه کیفی سرمایه انسانی	پنجره جمعیتی، شرایط مناسبی را برای توسعه کیفی نیروی انسانی و افزایش نیروی کار فراهم می‌کند؛ زیرا با نیروی کار در سن فعالیت و ورود آنان به بازار کار و نیز تلاش برای سرمایه‌گذاری و پس‌انداز بیشتر، خود زمینه‌ساز کاهش فقر و کاهش شکاف طبقاتی است. مطالعه ماسون و لی در برآورد تأثیرات پنجره جمعیتی در توسعه کیفی نیروی انسانی و در نتیجه، کاهش فقر برای مناطق مختلف جهان، نشان می‌دهد که پنجره و سود جمعیتی، منجر به افزایش عرضه کیفی نیروی انسانی و کاهش میزان فقر در جهان در حال توسعه، ۱۴ درصد در دوره بین ۱۹۶۰ تا ۲۰۰۰ شده است و برآورد شده که میزان فقر به علت سود جمعیتی، حدود ۱۴ درصد دیگر در دوره ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ شده است (صادقی، ۱۳۹۱، ص ۱۳۵).
۲- افزایش کمی عرضه نیروی کار	پنجره جمعیتی، از طریق دو مکانیزم افزایش بی‌سابقه نسبت جمعیت در سنین فعالیت و فراهم کردن زمینه حضور و مشارکت زنان در نیروی کار، افزون بر توسعه کیفی نیروی انسانی، موجب افزایش کمی عرضه نیروی کار می‌شود. با توجه به الگوی سنی مشارکت و فعالیت اقتصادی، که در آن نرخ مشارکت نیروی کار در طول سنین ۱۵ تا ۶۴ سال افزایش می‌یابد، افزایش جمعیت در سنین فعالیت، عرضه کمی نیروی کار را نیز افزایش می‌دهد. رشد و افزایش جمعیت در سنین کار و فعالیت، تأثیر مثبت در رشد سرانه و رشد اقتصادی دارد (عرب‌مازار و کشوری‌شاد، ۱۳۸۴، ص ۳۲). مکانیزم دوم، افزایش میزان مشارکت زنان در این دوران است. کاهش باروری و تغییرات ساختار سنی، به طور مستقیم منجر به افزایش بیشتر عرضه نیروی کار زنان می‌شود.
۳- افزایش پس‌انداز و سرمایه‌گذاری	تمایل به پس‌انداز بخش زیادی از درآمد، در میان جمعیت در سنین فعالیت، بیشتر از کودکان و سالمندان است. این موضوع هم در مدل‌های چرخه زندگی تولید و مصرف و هم در مطالعات تجربی رفتار پس‌اندازی افراد در سنین مختلف نشان داده شده است (صادقی، ۱۳۹۱، ص ۱۳۶). افزایش پس‌انداز همواره تابعی از تعامل انتقال‌های ساختار سنی با چرخه زندگی اقتصادی است و افزایش سهم جمعیت در سنین فعالیت، پس‌اندازها را افزایش می‌دهد. در واقع، پس‌اندازهای شخصی، که در دوران پنجره جمعیتی افزایش محسوس پیدا می‌کنند، منبعی برای سرمایه‌گذاری‌های تولیدی و صنعتی و رشد و توسعه اقتصادی و رفع مشکلات اقتصادی مردم، و در نتیجه افزایش زاد و ولد و باروری خواهد بود.
۴- کاهش نسبت‌های وابستگی و سنی	افزایش سرمایه‌گذاری بازتاب حرکت از تقاضا برای کمیت فرزندان، به سمت کیفیت فرزندان است. از سوی دیگر، نسبت‌های وابستگی نیز در حال کاهش و سرمایه‌گذاری قوی در سرمایه انسانی با هم مرتبط هستند. به همین دلیل، اگر نسبت‌های وابستگی کاهش یابد، بهبود سرمایه انسانی دچار نوسان می‌شود (معینی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۲۳). نسبت وابستگی سنی یا بار تکفل، به‌عنوان نسبت جمعیت جوان و سالمند وابسته به جمعیت در سنین کار و فعالیت تعریف می‌شود (صادقی، ۱۳۹۱، ص ۱۳۳). این شاخص در طول زمان و در میان جمعیت‌ها در نوسان است.
۵- نوسانات تولید و مصرف	الگوهای تولید و مصرف، بر حسب سن در نوسان است. افزایش پس‌انداز، افزایش رفاه، و توسعه اقتصادی و رفع مشکلات معیشتی و افزایش باروری را نتیجه خواهد داد (ساعی ارسبی، ۱۳۸۰، ص ۵۱) ساختار سنی جمعیت، بر فرایندهای توسعه از طریق عرضه و تقاضا برای کار و کالاها و خدمات تأثیر می‌گذارد. در اکثر کشورهای جهان سوم، رشد اقتصادی به وسیله رشد جمعیت کاهش می‌یابد؛ زیرا رشد جمعیت، درآمد سرانه را کاهش می‌دهد.

سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال جوانان (با توجه به مولفه ازدواج و تشکیل خانواده)

هماگونه پیش‌تر اشاره شد حق بر ازدواج ابزار تحقق حق بر تشکیل خانواده، حق بر عشق و حق بر جاودانگی (از طریق بقای نسل) است. ازدواج به عنوان یک رکن بنیادین با هدف نهادی در خدمت پیوند، یگانگی، زاد و ولد، حمایت از عشق زناشویی است که تعهدات ناشی از آن بر خواست و تمایلات طرفین اولویت دارد. این حق به عنوان حق بشری مدنی اجتماعی با ماهیت نهادی صرفاً در رابطه میان دو جنس مخالف قابلیت تحقق و برخورداری دارد و فضیلت اولیه این نهاد مانع از آن می‌شود که برخورداری از این حق در قالب‌های دیگری از جمله (همسرگزینی از همجنس، ازدواج سفید و غیره) عینیت یابد. نهاد ازدواج به عنوان یک پدیده اجتماعی در عرف و سنت به بوته آزمایش گذاشته شده و به عنوان نوع با ارزش زندگی مورد تأکید قرار گرفته است. نهاد ازدواج دارای پیامدهای مثبتی برای جامعه است به این معنا که نهاد مذکور عاملی برای خویشترن داری جنسی مورد نیاز برای سلامت و سعادت جامعه است.

پیامدهای مثبت ازدواج زمانی نمایان می‌گردد که دولت از چنین نهاد با ارزشی حمایت کند. چنین حمایتی در پرتو شناسایی قانونی و پیش‌بینی حقوق و تعهدات زوجین میسر می‌گردد. اینگونه نهاد ازدواج از حوزه کاملاً شخصی و خصوصی خارج شده و موضوعی اجتماعی می‌شود. بنابراین، در تضمین چنین نهادی فرد و جامعه توأمان منتفع خواهند شد و عدم ثبات آن جامعه را متحمل هزینه خواهد کرد. به این ترتیب نمی‌توان قایل شد که تحقق کامل حق بر ازدواج در پرتو رویکرد قراردادی صورت می‌پذیرد زیرا در تمام نظام‌های حقوقی حقوق خانواده از جمله قواعدی است که می‌تواند جنبه اجتماعی داشته باشد و نه صرفاً فردی به این خاطر است که برای تحقق حق بر ازدواج قانون‌گذار شرایط و آثار حقوقی متفاوتی را پیش‌بینی می‌کند که حتی برخی از آن شرایط بنا بر اراده طرفین نیز قابل تغییر نمی‌باشد. در نهایت می‌توان گفت یکی از خواسته‌های غریزی انسان، نیاز فطری به پدر و مادر شدن است و پاسخ به این خواسته با ازدواج تأمین می‌شود. در این مبحث تلاش شده سیاست‌ها و اقدامات دولت در راستای تحقق ازدواج در راستای تحکیم بنیان خانواده بررسی شود.

جدول شماره ۲: سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال نیازهای جوانان

تدابیر رفاهی و اقتصادی	سازمان‌های ذی‌ربط	تسهیلات	
به منظور حمایت از ازدواج جوانان، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران موظف است از محل منابع پس‌انداز و جاری قرض‌الحسنه نظام بانکی، به زوج‌هایی که تاریخ عقد آنها بعد از اول فروردین ۱۳۹۶ است و تاکنون وام ازدواج دریافت نکرده‌اند، تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج پرداخت کند. طبق این قانون، تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج برای هر یک از زوج‌ها در سال ۱۳۹۸، ۳۰۰ میلیون ریال مربوط به بند	بانک مرکزی: تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج مربوط به بند	وام ازدواج	۱

			«الف» تبصره ۱۶ قانون بودجه سال	با دوره بازپرداخت پنجساله با اخذ یک ضامن معتبر و سفته است. بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیر بانکی می‌توانند یارانه پرداختی به اشخاص را به عنوان تضمین در این زمینه بپذیرند.
۲	کمک هزینه‌های رفاهی ازدواج و عائله‌مندی	سازمان تامین اجتماعی: قوانین مربوطه در مواد ۸۵،۸۶،۶۷	۱- مطابق ماده ۸۵ قانون تأمین اجتماعی، به بیمه شده زن یا مردی که برای اولین بار ازدواج می‌کند، مبلغی معادل یک ماه متوسط مزد یا حقوق با رعایت شرایط مقرر در ماده مزبور با عنوان کمک هزینه ازدواج پرداخت می‌شود. ماده ۳ قانون پرداخت پاداش پایان خدمت و بخشی از هزینه‌های ضروری به کارکنان دولت نیز کمک هزینه ازدواج را برای مستخدم شاغل مشمول قانون یا فرزند وی، فقط برای یک بار مقرر نموده است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۵)	۲- برابر ماده ۸۶ قانون تأمین اجتماعی، کمک هزینه عائله‌مندی تا دو فرزند بیمه‌شده با شرایط مقرر در ماده مزبور پرداخت می‌شود. البته به موجب قانون اصلاح قوانین تنظیم جمعیت و خانواده، می‌تواند با شرطی از فرزندان منتفی شده است. همچنین پس از بیان دو شرط سابقه ۷۲۰ روز سابقه بیمه و سن فرزندان (کمتر از ۱۸ سال)، میزان آن را معادل سه برابر حداقل دستمزد

روزانه کارگر ساده اعلام می کند. (مرکز پژوهش های مجلس، ۱۳۵۴) نگاهی به این ماده قانونی، نشان می دهد که قانون گذار حق عائله مندی را فقط برای فرزندان به رسمیت شناخته است				
دولت مکلف شده است از محل سپرده گذاری قرض الحسنه مردم در بانکها، تسهیلات بانکی ازدواج و تأمین جهیزیه در اختیار زوج های نیازمند قرار دهد که مبلغ این تسهیلات را شورای عالی پول و اعتبار تعیین می کند. در ماده دیگر طرح تسهیل ازدواج جوانان، دولت مکلف خواهد شد، به مزدوجین نیازمند به اجاره مسکن، با تشخیص کمیته سامان ازدواج، تسهیلات ودیعه مسکن نیز پرداخت کند. در طرح صندوق اندوخته جوانان پیشنهاد شده است که همه دستگاههای اجرایی که امکانات رفاهی و باشگاهی در اختیار دارند، با نظر کمیته سامان ازدواج، این امکانات را با همان بهایی که از کارکنان خود اخذ می کنند، در اختیار زوج های جوان قرار دهند، مشروط به آنکه مهریه آنان در حد عادی و متعارف جامعه معین شده باشد (کار و کارگر ۲۹ / ۹ / ۱۳۸۵) (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).	کمیته سامان ازدواج: ۱- طرح سپرده گذاری قرض الحسنه ۲- طرح تسهیل ازدواج جوانان	تشکیل صندوق اندوخته جوانان	۳	
به منظور معرفی الگوهای مناسب و واقعی در زمینه ازدواج، سالروز ازدواج حضرت علی (ع) و فاطمه زهرا (س) که سراسر منشا خیر هستند، به عنوان روز ازدواج نامگذاری شد. جشن ملی زوج های جوان از سوی سازمان ملی جوانان با هدف معرفی الگوهای ازدواج آسان و ترویج این فرهنگ برگزار گردیده که مهریه زوج های شرکت کننده در این جشن حداکثر ۱۴ سکه و سن آنها کمتر از ۲۹ سال بوده است (صادقی، قدسی و افشارکهن ۱۳۸۶)	سازمان ملی جوانان	نامگذاری روز ملی ازدواج	۴	
این امر دفاتر نهاد رهبری در دانشگاه ها می باشند که با تشکیل ستادی خاص و نظام مند در راستای فرهنگ سازی ازدواج دانشجویی و جایگزینی فرهنگ ساده زیستی به جای تجمل گرایی می کوشند. ترغیب و تشویق دانشجویان به ازدواج آسان و تأمین رضایت آنان، کاهش انحرافات اخلاقی در بین قشر تحصیل کرده، تعلق خاطر تحصیل کرده ها و نخبگان دانشگاهی به سرزمین خود به واسطه تکیه بر فرهنگ های بومی و رسیدن به یک فرهنگ واحد ملی، از دیگر اهداف برپایی این گونه جشن های دانشجویی است. شرکت در این جشن ها هزینه مشخصی داشته و یک سکه طلا، یک خط تلفن ثابت و... به عنوان هدیه به شرکت کنندگان داده می شود	دفتر نهاد رهبری	جشن ازدواج دانشجویی	۵	

۶	آسیب شناسی سیاست‌های موجود در حمایت از حق ازدواج	کمیته‌های مربوط به سیاستگذاری عمومی	ضرورت سیاست‌های عمومی در عرصه خانواده و کم اهمیت شدن ازدواج، فقدان نهاد نظارتی و یا ضعف نظام اداری موجود، تاثیر سیاست‌های اقتصادی بر ساختار خانواده و نادیده گرفتن ظرفیت فرهنگ ایرانی در حفاظت از خانواده(شادی طلب، ۱۳۸۰؛ آزادارمکی، ۱۳۸۶؛ گلچین، ۱۳۷۹).
---	--	-------------------------------------	--

ضعف سیاستگذاری و قوانین

یکی از نگرش‌های رایج در این سال‌ها اداری کردن نهاد خانواده یا اتکا بر سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های دیوان سالارانه برای مقابله با مشکلات خانواده است. برای مثال سند ساماندهی ازدواج از لزوم برقراری نظام مدیریت عالی در حوزه ازدواج سخن می‌گوید که این امر مدیریت ازدواج را از قلمرو فرهنگی و اجتماعی به قلمرو بخش عمومی منتقل می‌کند. مدیریت بخش عمومی نیز در پی تأثیرگذاری سریع بوده و لذا اغلب از عوامل و مشکلات بنیادین غفلت می‌کند. این رویکرد در زمینه ازدواج به پدیده‌ای انجامیده است که از آن با تعبیر ازدواج‌سازی یاد کرده‌اند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۳).

مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی با عنوان اهداف و اصول تشکیل خانواده و سیاست‌های تحکیم و تعالی آن (جلسه مورخ ۷/۴/۸۴) نمونه‌ای از گرایش به حقوقی کردن و اداری کردن خانواده است. در این متن و هم چنین قانون تسهیل ازدواج (مصوب بیست و هفتم آذرماه ۱۳۸۴) تمایل به استانداردسازی خانواده، گسترش الگوهای یکسان در اجرای نقش‌های خانوادگی و مراسم زدایی از ازدواج مشاهده می‌شود (نجار، ۱۳۸۸).

در قانون تسهیل ازدواج، بر استفاده دولت از امکانات و دستگاه‌های فرهنگی، آموزشی و رسانه‌ای برای تصحیح باورها و آداب و رسوم مانع و مزاحم ازدواج جوانان، تشویق به برپایی جشن‌های گروهی و گسترش ازدواج آسان تأکید شده است. به نظر ما تلاش دستگاه دولتی برای تصحیح باورها و آداب و رسوم با تلقی آن‌ها به عنوان مزاحم ازدواج، تبدیل رخداد تاریخ خانوادگی به رخداد گروهی و مراسم زدایی از ازدواج و بی‌توجهی به کارکردهای اجتماعی و فرهنگی مراسم، به دگرگونی دلالت‌های فرهنگی خانواده می‌انجامد.

دخالت دستگاه دولتی در کارکردهای جامعه‌پذیری خانواده نیز در قانون تسهیل ازدواج دیده می‌شود، به طوری که در این قانون دولت به ارائه طرح جامع آموزش و مشاوره قبل و بعد از ازدواج، مشتمل بر برنامه‌های مشاوره برای همسریابی، تشکیل خانواده، آماده‌سازی زوج‌های جوان، آشنایی با حقوق خانوادگی و اخلاق همسرمداری و آمادگی برای داشتن فرزند ملزم می‌شود. این قانون حتی برای سامان دادن به فعالیت‌های ازدواج از لزوم تشکیل کمیته‌های استانی سخن می‌گوید که این گونه اداری‌سازی، ساماندهی ازدواج را به یک وظیفه اداری تقلیل می‌دهد و نقش اجرایی و نظارتی فرهنگ و جامعه در این میان را نادیده می‌گیرد.

با توجه به وجود مشکلات مالی و موانع اقتصادی به عنوان یکی از عوامل اصلی کاهش ازدواج، پاره‌ای از قوانین و مقررات توسط بخش عمومی برای مدیریت اقتصادی ازدواج تدوین شده است. این اقدامات دولتی برای مدیریت مسایل مالی ازدواج به طور هم‌زمان، نهاد ازدواج را کالایی و دیوانی می‌کند. برخی پیشنهادات ارائه شده برای مدیریت اقتصادی ازدواج توسط دولت هم چون اعطای تسهیلات بانکی وام قرض الحسنه، اعطای کمک هزینه ازدواج و ایجاد صندوق تعاونی ازدواج برای جوانان، و کمک دولت برای تأمین امکانات اولیه و ضروری زندگی زوج‌های جوان به طور ناخواسته بوروکراسی یا دیوان سالاری ازدواج را گسترش می‌دهد و برخلاف راهبرد ساده‌سازی، آن را به پدیده‌ای پیچیده تبدیل می‌کند (علمدار، ۱۳۸۶: ۹۷).

با توجه به مشکلات تأمین مسکن برای زوج‌های جوان، سیاست تشویق به زندگی در کنار خانواده یکی از زوجین نیز مطرح شده است که این سیاست با گرایش‌های فرهنگی موجود ناسازگاری دارد؛ به طوری که بر اساس پژوهش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (دفتر طرح‌های ملی، ۱۳۸۲) تنها ۲۶ درصد از پاسخ‌گویان - بیشتر در بین مردان، افراد با تحصیلات کمتر و افراد متأهل - با زندگی فرزندان پس از ازدواج در کنار والدین خود موافقت دارند و محصلان و دانش‌آموختگان آموزش عالی بیش از بقیه با این امر مخالف هستند. از سوی دیگر، امروزه به ویژه در شهرهای بزرگ و با گسترش زندگی آپارتمانی، امکان چندانی برای زندگی زوجین جوان در کنار والدین وجود ندارد. سرانجام این که در صورت تحقق این راهکار در موارد خاص نیز امکان کاهش کیفیت زندگی وجود دارد در حالی که هدف اصلی ازدواج افزایش کیفیت زندگی در زمینه‌های مختلف است.

نادیده گرفتن اهمیت ساختارهای فرهنگی و اجتماعی

یکی از ویژگی‌های رویکرد سیاستی رایج، نادیده گرفتن اهمیت ساختارهای فرهنگی و اجتماعی و تأکید بر لزوم فرهنگ‌سازی یا ایجاد دگرگونی فرهنگی است؛ مثلاً برای کاهش سن ازدواج، و بدون توجه به ساختارهای مزبور، توصیه می‌شود که متصدیان امور فرهنگی در جهت دگرگونی ارزش‌های مربوط به ملاک‌های انتخاب همسر از ارزش‌های مادی به ارزش‌های معنوی، برنامه‌های جدی را دنبال کنند. اما دلیل افزایش سن ازدواج یا کاهش تعداد ازدواج‌ها را نمی‌توان حاکمیت ارزش‌های مادی دانست؛ زیرا بر مبنای پیمایش انجام شده، ایرانیان در انتخاب همسر بر معیارهای معنوی هم چون ایمان و تقوا، اخلاق و رفتار، نجابت، صداقت، فهم و قناعت تأکید دارند (دفتر طرح‌های ملی، ۱۳۸۲). از سوی دیگر ملاحظات مادی همیشه بخشی از محاسبات ازدواج را تشکیل می‌دهد و ازدواج همواره یکی از سازوکارهای تحرک اجتماعی نیز بوده است و در این مورد وضعیت کنونی دارای تمایز خاصی نمی‌باشد.

تلاش‌های بخش عمومی برای گسترش ازدواج‌های گروهی و دانشجویی نیز با هدف فرهنگ‌سازی و به منظور افزایش ازدواج‌ها و کاهش سن ازدواج و هزینه‌های آن است. ازدواج دانشجویان گاه به تشکیل خانواده‌هایی می‌انجامد که با مشکلات زیادی مواجه می‌شوند و باید بار سنگین دروس دانشگاهی را در کنار تعهدات خانوادگی، کار نیمه وقت یا تمام وقت و در مورد زنان، خانه‌داری و گاه بچه‌داری به طور

هم زمان به پیش ببرند. این فشار و اضطراب‌های ناشی از آن در اغلب موارد به افت تحصیلی و تبدیل عرصه آموزش عالی به خانه بخت و حاشیه‌ای شدن آن و کاهش کیفیت زندگی منجر می‌شود.

بروکراتیک کردن مقوله ازدواج

برخی از اسناد موجود بر لزوم نهادسازی و تأسیس مراکز مشاوره و اطلاع‌رسانی برای افزایش ازدواج تأکید می‌کنند. تأسیس کانون‌ها و دفاتر وساطت ازدواج نیز با هدف اطلاع‌رسانی به خانواده‌ها و جوانان برای همسریابی، پیشنهاد شده است. برخی نیز بر ضرورت ایجاد سایت‌های همسریابی و پایگاه‌های اینترنتی برای اطلاع‌رسانی و وساطت در ازدواج تأکید داشته‌اند. به نظر یکی از منتقدان این طرح، این شیوه در فرهنگ ایران چندان مقبول نیست و اغلب کسانی که برای یافتن همسر به این گونه مراکز مراجعه می‌کنند با نگاهی مشکوک مواجه می‌شوند که ممکن است رد پای آن در طول دوران زندگی مشترک نیز حفظ شود (علمدار، ۱۳۸۶: ۹۴). در مورد سایت‌های همسریابی نیز مسایلی چون عدم امکان اعتماد به دنیای مجازی، حساسیت و بدبینی زوجین به این نوع آشنایی، بعد از ازدواج با یکدیگر، وجود دارد. به نظر ما این گونه نهادسازی‌ها نقش نهادهای فرهنگی و خانوادگی را در این زمینه از بین می‌برد و آن‌ها را ناکارآمد می‌سازد. در ایران خانواده‌ها نقش زیادی در مقوله ازدواج و همسرگزینی دارند. ساختارها و سنت‌های فرهنگی در هر جامعه، سازوکارهای لازم برای به جریان انداختن فرآیندهای ذیربط اطلاعاتی را در درون خود دارد و البته سازوکارهای جدید نیز خود به خود بر این مجموعه افزوده می‌شوند.

برای حل مشکل ازدواج جوانان طرح‌های موسوم به ازدواج موقت و خانه‌های عفاف نیز پیشنهاد شده‌اند. طرح تشکیل خانه‌های عفاف با هدف تسهیل و گسترش امر ازدواج به عنوان یکی از ابزارهای موفق مقابله با تهاجم فرهنگی برای دانشجویان و محصلان فاقد امکان ازدواج دائم پیشنهاد شده است. این طرح به جنبه رسانه‌ای خانواده برای مقابله با تهاجم فرهنگی توجه دارد و اهمیت فی‌نفسه ازدواج به عنوان نهادی انسانی را نادیده می‌گیرد و نقاط ضعف زیادی دارد؛ به طور کلی ترویج ازدواج موقت جوانان به ناهنجاری‌های دیگری دامن خواهد زد، از جمله مسئولیت‌پذیری خانوادگی را کاهش داده و اخلاق و روابط خانوادگی را سست‌تر خواهد کرد. این طرح ریشه‌های اصلی مشکل ازدواج دائمی را نادیده می‌گیرد و به پیشنهاد راه‌های جایگزین می‌پردازد.

سیاست‌های دولت در قبال اشتغال جوانان در ایران

در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اقتصاد به عنوان وسیله‌ای معرفی شده است که معطوف به هدف اصلی یعنی رفع نیازهای انسان در جریان رشد و تکامل وی می‌باشد و از این وسیله انتظاری جز کارایی بهتر برای نیل به هدف نمی‌رود. با این دیدگاه، نقش برنامه اقتصادی اسلامی فراهم کردن زمینه مناسب برای بروز خلاقیت‌های متفاوت انسانی است و بدین جهت تأمین امکانات مساوی و ایجاد کار برای همه افراد و رفع نیازهای ضروری جهت استمرار حرکت تکاملی او بر عهده حکومت اسلامی است. در بند (۱۲)

اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران دولت موظف شده است محرومیت در زمینه کار را رفع کند: "پیریزی اقتصاد صحیح و عادلانه بر طبق ضوابط اسلامی جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و کار و بهداشت و تعمیم بیمه".

در اصل بیست و هشتم قانون اساسی چنین تصریح شده است:

"هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست برگزیند. دولت موظف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون برای همه افراد امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را برای احراز مشاغل ایجاد نماید."

در اصل چهل و سوم نیز وقتی که قانونگذار اساسی ضوابط لازم برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت را ذکر می‌کند، به موضوع اشتغال در بندهای (۲) و (۴) و (۷) توجه نموده است:

تأمین شرایط و امکانات کار برای همه به منظور رسیدن به اشتغال کامل و قرار دادن وسایل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند، در شکل تعاونی، از راه وام بدون بهره یا هر راه مشروع دیگر که نه به تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص منتهی شود و نه دولت را به صورت یک کارفرمای بزرگ مطلق درآورد. این اقدام باید با رعایت ضرورت‌های حاکم بر برنامه‌ریزی عمومی اقتصاد کشور در هر یک از مراحل رشد صورت گیرد و رعایت آزادی انتخاب شغل و عدم اجبار افراد به کار معین و جلوگیری از بهره‌کشی از کار دیگری همچنین استفاده از علوم و فنون و تربیت افراد ماهر به نسبت احتیاج برای توسعه و پیشرفت اقتصاد کشور."

در مورد بند اخیر پر واضح است که نسل جوان ۱۵ تا ۲۹ ساله با توجه به ویژگی‌هایی از جمله خلاقیت، قدرت فراگیری بالا، پویایی و انرژی سرشار و نیز تعلق بیشتر آنها به آینده بهترین افراد جامعه برای سرمایه‌گذاری در زمینه فرصت‌های شغلی و طرح‌های توسعه در یک کشور محسوب می‌شوند.

چنانچه اصول فوق را با اصول مشابه در قانون اساسی سایر کشورها مقایسه کنیم، متوجه خواهیم شد که توجه به حق اشتغال جوانان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران کمتر از توجه به این حق در قانون اساسی کشورهای همچون آلمان و انگلستان و سنگال نیست.

موضوع حق اشتغال جوانان در سیاست‌های کلی نظام هم در قالب سیاست‌های کلی موضوعی و هم در قالب سیاست‌های کلی برنامه‌های پنج ساله توسعه مورد توجه قرار گرفته است. سیاست‌های کلی موضوعی شامل سیاست‌های کلی اشتغال می‌شود که در ۲۸ تیرماه ۱۳۹۰ تصویب و از سوی مقام معظم رهبری ابلاغ گردید. این سیاست‌ها که در ۱۳ بند تنظیم شده است، حق اشتغال جوانان را در بیشتر حوزه‌های ممکن مورد توجه قرار داده است.

در سیاست‌های برنامه پنجم توسعه که در تاریخ ۱۳۸۷/۱۰/۲۱ توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شده است، بندهای ذیل را می‌توان از جمله سیاست‌هایی دانست که تحقق آن می‌تواند به طور مستقیم یا غیرمستقیم منجر به تحقق "حق اشتغال جوانان" شود.

"۱- بند (۳) سیاست‌ها: تقویت قانونگرایی، انضباط اجتماعی، وجدان کاری، خودباوری، روحیه کار جمعی، ابتکار، درستکاری، قناعت، پرهیز از اسراف و اهتمام به ارتقای کیفیت در تولید.

- ۲- بند (۸) سیاست‌ها: تحول در نظام آموزش و پرورش با هدف ارتقای کیفی آن بر اساس نیازها و اولویت‌های کشور در سه حوزه دانش، مهارت و تربیت و نیز افزایش سلامت روحی و جسمی دانش‌آموزان.
- ۳- بند (۱۳) سیاست‌ها: تقویت هویت ملی جوانان متناسب با آرمان‌های انقلاب اسلامی، فراهم کردن محیط رشد فکری و علمی و تلاش در جهت رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیب‌های اجتماعی آنان، توجه به مقتضیات دوره جوانی و نیازها و توانایی‌های آنان.
- ۴- بند (۳۱) سیاست‌ها: ارتقا و هماهنگی میان اهداف توسعه‌ای: آموزش، بهداشت و اشتغال به طوری که در پایان برنامه پنجم، شاخص توسعه انسانی به سطح کشورهای با توسعه انسانی بالا برسد.
- ۵- بند (۳-۳۴) سیاست‌ها: انجام اقدامات ضروری برای رساندن نرخ بیکاری در کشور به ۷ درصد.
- ۶- بند (۸-۳۵) سیاست‌ها: توسعه بخش تعاون با هدف توانمندسازی اقشار متوسط و کم درآمد جامعه به نحوی که تا پایان برنامه پنجم سهم تعاون به ۲۵ درصد برسد.
- در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه که در تاریخ ۱۳۹۴/۴/۹ توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شده است، حق اشتغال جوانان در قالب بندهای ذیل مورد توجه قرار گرفته است:
- بند (۱) سیاست‌ها: رشد اقتصادی شتابان و پایدار و اشتغال‌زا به گونه‌ای که با بسیج همه امکانات و ظرفیت‌های کشور، متوسط رشد ۸ درصد در طول برنامه محقق شود.
- بند (۲) سیاست‌ها: بهبود مستمر فضای کسب و کار و تقویت ساختار رقابتی و رقابت‌پذیری بازارها.
- بند (۱۹) سیاست‌ها: تقسیم کار و تعیین نقش ملی در مناطق، استان‌ها، نواحی و سواحل و جزایر کشور با رعایت الزامات آن در چارچوب سیاست‌های کلی مربوط، به منظور افزایش تولید ثروت ملی و حمایت دولت از سرمایه‌گذاری در مناطق کمتر توسعه یافته و روستایی.
- بند (۲۰) سیاست‌ها: اتخاذ برنامه‌ها و اقدامات اجرایی جهت توسعه روستایی کشور برای تثبیت جمعیت و تشویق مهاجرت به مناطق روستایی و عشایری (کانون تولید و ارزش‌آفرینی) با برنامه‌ریزی و مدیریت بهینه در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی، تعیین سهم واقعی در توزیع منابع و ارتقای شأن و منزلت اجتماعی، ایجاد فرصت‌های جدید اقتصادی و حمایت‌های ویژه از فعالیت‌های کارآفرینی و اشتغال‌زایی مزیت‌دار بومی و مقاوم‌سازی تأسیسات و زیرساخت‌ها و اماکن روستایی با تأکید بر بند (۹) سیاست‌های کلی کشاورزی.
- بند (۴۱) سیاست‌ها: توانمندسازی و خوداتکایی اقشار و گروه‌های محروم در برنامه‌های مربوط به رفاه و تأمین اجتماعی.
- بند (۷۶) سیاست‌ها: افزایش سهم آموزش‌های مهارتی در نظام آموزشی کشور.
- بند (۷۸) سیاست‌ها: تنظیم رابطه متقابل تحصیل با اشتغال و متناسب‌سازی سطوح و رشته‌های تحصیلی با نقشه‌ی جامع علمی کشور و نیازهای تولید و اشتغال.
- با کمی تأمل در محتوای سیاست‌های فوق، می‌توان اذعان داشت که سیاستگذار عالی در صدد بوده است تا زمینه لازم برای تحقق یکی از حقوق اولیه و بنیادین جوانان یعنی حق اشتغال را فراهم سازد، اما در برخی از بندها این اراده سیاستگذار به طور شفاف در منطق سیاست‌گذاری قابل درک است و در برخی از بندها از مفهوم سیاست می‌توان پی به این اراده برد. در عین حال، به نظر می‌رسد با توجه به وضعیت آماری بیکاری جوانان، میزان توجه سیاستگذار عالی به لزوم اتخاذ سیاست‌هایی برای تحقق حق اشتغال جوانان و

رفع بیکاری در سال‌های زمان تدوین دو برنامه پنجم و ششم توسعه متفاوت بوده است. طبق آمار ارائه شده از مراجع رسمی نرخ بیکاری جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله در سال ۱۳۹۰ به میزان ۲۳ درصد و در سال ۱۳۹۵ به میزان ۲۵/۲ درصد بوده است. در عین حال، مطالبات عمومی به ویژه مطالبات نسل جوانان برای بهبود وضعیت اشتغال و دسترسی به فرصت‌های شغلی، دولت و کل نظام را در سال ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵- که زمان تدوین سیاست‌های کلی و لایحه برنامه پنج ساله ششم توسعه بود- تحت فشار بیشتری برای توجه به اشتغال‌زایی قرار داد. لذا این که سیاستگذار در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه توجه بیشتری به موضوع اشتغال نماید، امری طبیعی است.

گذشته از سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه کشور، قوانین برنامه‌های پنج ساله توسعه نیز به موضوع حق اشتغال جوانان توجه داشته است. نظر به اینکه احکام مندرج در این قوانین یگ گام به عمل نزدیک‌تر بوده است باید این دسته از قوانین را مهمترین اسناد توسعه کشور دانست، چرا که عمده احکام مذکور تکالیفی را برای دستگاه‌های دولتی و نهادهای عمومی در راستای تحقق حق اشتغال و سایر حقوق جوانان و دیگر گروه‌های اجتماعی تعیین نموده است. در عین حال، باید متذکر شد که اجرای بسیاری از احکام مندرج در قوانین برنامه‌های پنج ساله توسعه که به مقولاتی همچون توسعه بخش انرژی، بخش صنعت، بازرگانی، بخش کشاورزی، توسعه تعاونی‌ها و مؤسسات بخش خصوصی، نظام تأمین اجتماعی و توسعه صنعت بیمه، توسعه صادرات، توسعه صنایع فرهنگی، توسعه صنعت گردشگری، اقتصاد ورزش و ... می‌پردازد به طور غیرمستقیم و علی‌العموم منجر به تحقق حق اشتغال می‌شده است.

آسیب شناسی سیاست حمایت از اشتغال جوانان

- عدم انعطاف‌پذیری شغل

اگرچه قرارداد استخدامی بیش از آنکه رابطه‌ای قراردادی باشد، رابطه حقوقی ناشی از قانون است، برای جلوگیری از اعمال قوانین غیرمنعطف لازم است تا بر اساس شرایط عمومی استخدام مدرن، حقی به نام حق درخواست انعطاف در شرایط کاری پیش‌بینی شود که بر اساس آن به کارمند اختیار داده شود تا در صورت ضرورت و به دلایلی چون پدر یا مادر شدن، مراقبت از افراد، مسئولیت مراقبت از فرزندان و غیره، درباره نحوه اعمال ساعات کار با کارفرما توافق نماید. در این راستا سیاست‌گذاران معمولاً با پذیرش مفاهیمی چون تغییر ساعات کار، کار نیمه‌وقت، اشتراک‌گذاری شغل، دورکاری و مواردی مشابه فرایندهایی انعطاف‌پذیر را پیش‌بینی نموده‌اند. هدف بیشتر افراد از بهره‌گیری از این برنامه‌ها صرف زمان بیشتری برای خانواده است.

- عدم امکان دورکاری

دورکاری شکلی از انعطاف‌پذیری شغلی است. این روش به کارکنان اجازه می‌دهد که تمام یا قسمتی از کارشان را خارج از محیط کار انجام دهند؛ یعنی افراد می‌توانند از منزل و خارج از محل کار خود، وظایف کاریشان را انجام دهند. (تهوری، ۱۳۹۱) طرفداران این طرح آن را گزینه‌ای عالی برای انجام دادن کار و مراقبت از فرزندان خردسال خود در منزل به‌طور هم‌زمان می‌دانند. ماده ۴ این آیین‌نامه انجام دادن دورکاری

از طرف کارکنان را اختیاری نموده بود، ولی ماده ۲ انجام فعالیت‌های مربوط به مشاغل عمومی و اختصاصی دستگاه‌های اجرایی به شکل دورکاری را اجباری می‌نمود. (شجاع‌نوری، خادمی، و سدیدپور، ۱۳۹۴) بدین ترتیب تعارض بین ماده ۲ و ۴ از نظر اختیاری یا اجباری بودن دورکاری مشاهده می‌شد.

- عدم ساعات کار مناسب

تخفیف مهم دیگر در اشتغال، انعطاف‌پذیری در میزان ساعات کار است که در مورد گروهی از مادران شاغل و یا حتی پدران در نظر گرفته شده است. این مهم در اسناد بین‌المللی نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ چنانکه اولین مقاله‌نامه سازمان بین‌المللی کار (شماره ۱ مصوب ۱۹۱۹) مدت کار را هشت ساعت در روز و ۴۸ ساعت در هفته تعیین کرد، اما مدت طولانی زمان کار سبب شد تا در مقاله‌نامه شماره ۴۷ مصوب ۱۹۳۵، آن را به ۴۰ ساعت در هفته کاهش دهد و در مقاله‌نامه‌های استراحت هفتگی (شماره ۱۴ مصوب ۱۹۲۱)، کار شبانه (شماره ۱۷۱ مصوب ۱۹۹۰) و کار نیمه‌وقت (شماره ۱۷۵ مصوب ۱۹۹۴) نیز تنظیمات مربوط به زمان کار مورد بررسی قرار گیرد (مطلبی، ۱۳۹۲). این مدت زمان کار در هفته همچنان برای کارگران زن که وظایف خانه‌داری، شوهرداری، بچه‌داری را نیز برعهده دارند، بیش از حد توان آنهاست. در ایران، قانون «کاهش ساعات کار بانوان دارای شرایط خاص» تصویب شده است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۵). قانونی که بر اساس آن، ساعات کار هفتگی بانوان شاغل دارای شرایط خاص اعم از رسمی، پیمانی و قراردادی از ۴۴ ساعت در هفته به ۳۶ ساعت کاهش یافت که البته حقوق و مزایای این بانوان باید متناسب با ۴۴ ساعت در هفته، پرداخت شود.

- عدم امکان تسهیم شغل

از دیگر برنامه‌های کاری منعطف تسهیم شغل است که با یک روش جدید برنامه‌ریزی کاری می‌تواند راه‌حلی برای مشکلات کارکنان باشد. این روش اجازه می‌دهد که دو یا چند نفر یک کار تمام‌وقت را بین خود تقسیم کنند (آذربایجانی، ۱۳۸۸). تسهیم شغل، بیشتر در کشورهای اروپایی و به ویژه آمریکا مورد توجه قرار گرفته است. تحقیقات نشان می‌دهد که دلیل اصلی تمایل کارکنان به این روش علاقه به ایجاد توازن بین کار و خانواده است؛ زیرا عمده کارکنانی که علاقه‌مند به تسهیم شغل هستند، دلیل آن را داشتن فرزند کوچک و ایجاد توازن بین نیازهای خانواده مانند نگهداری از کودکان و سالمندان با کار عنوان کرده‌اند. (Perrine, 2009).

- عدم ایجاد شرایط رفاهی برای خانواده‌ها و انواع مرخصی

سیاست‌های تسهیلی به سیاست‌هایی اطلاق می‌شوند که به تناسب شرایط خانواده و نیز تنظیم نقش‌های خانوادگی و شغلی آنها ارائه می‌شود؛ به ویژه در مورد زنان. ماده ۱۰ سیاست‌های اشتغال زنان، نهادهای قانونگذار را موظف می‌کند که تمهیدات ایجاد و ارائه تسهیلات و مقررات لازم مثل استفاده از مرخصی با حقوق، تقلیل ساعات کار، مزایای بازنشستگی با سنوات کمتر خدمت، امنیت شغلی، برخورداری از تأمین اجتماعی در مواقع بیکاری، پیری یا ناتوانی از کار به مناسبت شغل مادرانه را فراهم نماید. بسیاری از این سیاست‌ها به این که تأمین هزینه آن و ایجاد زمینه‌های همکاری کارفرمایان در اجرا، هزینه‌های سنگینی برای حاکمیت دارد، از نظر اجرایی با فراز و نشیب‌های بسیاری روبه‌رو است. (کاردوانی، مزینانی، میرخانی، و

همکاران، ۱۳۹۹). یکی از مهمترین راه‌کارهای ایجاد توازن بین خانواده و کار، استفاده از مرخصی‌های خانوادگی است که شامل مرخصی ازدواج، مادرانه، پدرانه، والدین، مرخصی برای مراقبت از کودک در خانه و امثال آن است. برای تشویق به ازدواج برابر ماده ۷۳ قانون کار، کارگران حق سه روز مرخصی با استفاده از مزد را دارند.

- عدم آرایه تسهیلات مربوط به فرزندان

برقراری تعادل میان زندگی حرفه‌ای و شخصی و نگهداری از فرزندان، مشکل تعداد زیادی از خانواده هاست و بار بیشتر این مشکل بر دوش مادر خانواده است. اهمیت همین موضوع، دولتمردان را واداشت تا در تدوین قوانین و مقرراتی که با هدف بهبود وضعیت زنان شاغل با نقش‌های چندگانه وضع می‌کنند، این موضوع را در نظر بگیرند که زنان شاغل نیز می‌توانند جدای از اضطراب و استرس دوری از فرزندشان، «مادر» باشند. به همین علت در کنار محل کار آنها فضایی را به مهدکودک و نگهداری از فرزندان آنها اختصاص دادند. مطابق تبصره ماده ۷۸ قانون کار، در کارگاه‌هایی که دارای کارگر زن هستند، کارفرما مکلف است متناسب با تعداد کودکان و با در نظر گرفتن گروه سنی آنها مراکز مربوط به نگهداری کودکان (از قبیل شیرخوارگاه به مهد کودک و...) را ایجاد نماید (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۳۷).

براساس آیین‌نامه اجرایی این قانون که با نام «آیین‌نامه اجرایی شیرخوارگاه‌ها و مهدکودک‌ها»، تصویب شده است، کارفرما در کارگاه‌هایی با بیش از ده نفر کارگر که تعداد فرزندان آنها از پنج کودک بیشتر باشد، باید محلی را در قسمتی از کارگاه یا جایی نزدیک به آن برای نگهداری فرزندان کارگر ایجاد کند.

نتیجه‌گیری

جوانان به عنوان سوژه‌های اجتماعی سعی دارند تا ضمن شناخت خود و موقعیت خویش به مولفه‌هایی برای معرفی خود دست یابند. آنچه که به ویژگی‌های جوانی شکل می‌دهد خصوصیات فیزیولوژیکی همچون سن و واجد برخی روحیات و ویژگی‌های اخلاقی است که مهم‌ترین عنصر تعیین کننده برای جوان بودن سن و ویژگی‌های روانی می‌باشد. در رابطه با مولفه جمعیتی در ایران، این کشور در معرض گذار و تغییرات ساختارهای سنی جمعیت قرار گرفته و این تحولات مهم‌ترین مسئله جمعیت و توسعه محسوب می‌شوند. اما تنها حدود ۲۲ سال زمان برای استفاده از این فرصت جمعیتی وجود دارد که در صورت از دست دادن آن باید سال‌ها در انتظار ایجاد دوباره آن بماند. در اصل، پنجره جمعیتی و تهدید یا فرصت بودن آن برای ایران اغلب به نگرش و عملکرد دولت نسبت به آن بستگی دارد. آمارهای رسمی نشان می‌دهند که حدود ۷۱ درصد از جمعیت کل کشور را گروه سنی ۱۵ تا ۶۴ سال گسترش می‌دهند که خود بیانگر وجود سرمایه انسانی قابل توجه برای جهش اقتصادی است و متعاقباً برای رشد و توسعه اقتصادی بسترسازی می‌کند. پنجره جمعیتی می‌تواند آثار و پیامدهای مثبت در توسعه کیفی سرمایه انسانی، افزایش کمی عرضه نیروی کار، افزایش پس‌انداز و سرمایه‌گذاری، کاهش نسبت‌های وابستگی و سنی و نوسانات تولید و مصرف داشته باشد و در جهت توسعه اقتصادی موجب افزایش تولید ملی و مدیریت مصرف گردد. علاوه بر موضوع اشتغال، از مهمترین معضلاتی که جامعه جوان ایرانی از دهه ۹۰ تاکنون با آن مواجه است، افزایش سن ازدواج و نادیده گرفتن اهمیت

ساختارهای فرهنگی و اجتماعی می‌باشد. دولت جمهوری اسلامی ایران راهبردهایی را از طریق سازمان‌ها و موسسات ذی‌ربط در راستای رفع نیازهای اساسی جوانان برای تشکیل خانواده تدبیر نموده که می‌توانند به نحوی انگیزه ازدواج را در میان این طیف سنی تقویت کند. این تسهیلات شامل وام‌های ازدواج، کمک هزینه‌های رفاهی ازدواج و عائله‌مندی، تشکیل صندوق اندوخته جوانان، نامگذاری روز ملی ازدواج و جشن ازدواج دانشجویی می‌گردد. گرچه این تدابیر رفاهی و اقتصادی به صورت برنامه‌ریزی شده‌ای در سطح کشور اجرایی شده‌اند اما همچنان در حوزه سیاستگذاری و قوانین ضعف‌های اساسی برای برنامه‌ریزی دیوان‌سالارانه و مقابله با مشکلات خانواده وجود دارد. چراکه مشکلات مالی و اقتصادی از یک سو و مشکلات فرهنگی و آداب و رسوم خانوادگی در طرف دیگر به عنوان چالش‌هایی در مقابل سیاستگذاری‌های دولت قد علم می‌کنند. بر مبنای یافته‌های پژوهش انجام شده، معیارهای معنوی و ساختارهای سنتی بیش از گزینه‌های مادی در ملاک‌های انتخاب همسر برای جوان ایرانی مورد توجه قرار می‌گیرد. لذا ملاحظات مادی تنها بخشی از محاسبات ازدواج را تشکیل می‌دهند. در همین راستا، طرح‌های موسوم به ازدواج موقت و خانه‌ی عفاف شکل گرفت تا بتوان میزان فشارهای ساختاری را کاهش داد که البته این طرح نه تنها چندان مفید برای توسعه انگیزه ازدواج نشد بلکه به دلیل کج‌فهمی و ترویج برخی نابهنجاری‌ها موجب کاهش مسئولیت‌پذیری در خانواده‌ها و سستی اخلاقی در روابط آن گردید. از معایب آن این است که طرح ریشه‌های اصلی مشکل ازدواج دائمی را نادیده می‌گیرد. البته مسئله کاهش ازدواج در جامعه ایرانی ارتباط مکملی با مسئله اشتغال دارد. به همین خاطر دولت سیاستگذاری‌هایی را در قالب برنامه توسعه پنجم و ششم اجرایی نموده است که می‌توان آن‌ها را مهمترین اسناد توسعه کشور به حساب آورد. در عین حال، با توجه به وضعیت آماری از بیکاری جوانان میزان توجه سیاستگذاری عالی به اتخاذ این سیاست‌ها در راستای کاهش نرخ بیکاری در سال‌های تدوین برنامه پنجم و ششم توسعه متفاوت بوده است. بطور کلی، سیاستگذاری‌ها برای حمایت از اشتغال جوانان آسیب‌هایی از قبیل عدم انعطاف‌پذیری شغلی، عدم امکان دورکاری، عدم ساعات مناسب، عدم امکان تسهیم شغل، عدم ایجاد شرایط رفاهی برای خانواده‌ها و مرخصی‌های مربوطه و عدم ارائه تسهیلات مربوط به فرزندان را در خود دارند که زمینه هدایت و مدیریت شغلی را با بحران‌های اساسی مواجه می‌کند.

منابع

- افشارکهن، جواد (۱۳۸۸)، گونه‌شناسی مسائل اجتماعی جوانان ایران با تاکید بر وضعیت دختران، *مطالعات راهبردی زنان*، سال یازدهم، شماره ۴۴، تابستان ۱۳۸۸، ص ۱۴۱-۱۱۱.
- مقصودی، سوده، عبدالحسینی، زهرا و زینب سلیمانی (۱۳۹۲)، بررسی نحوه گذران اوقات فراغت و روند تغییرات آن در ایران، *کنگره ملی اوقات فراغت و سبک زندگی جوانان*، شیراز مردادماه ۱۳۹۲، ص ۶۹۶-۶۷۳.
- تاج مزینانی، علی‌اکبر، و یاسری، زینب (۱۳۹۲)، بررسی سیاست‌گذاری اشتغال زنان در جمهوری اسلامی ایران. *نشریه مطالعات راهبردی زنان*، ۵۹ (۱۱)، ۵۹۱۳۹۲.

سازمان ملی جوانان، ازدواج جوانان: مشکلات، موانع و راهکارها، دبیرخانه طرح ملی ساماندهی ازدواج جوانان، ۱۳۸۰.

- آذربایجان، مسعود، عدالت جنسیتی و اشتغال زنان. نشریه مطالعات راهبردی زنان، ۴۶(۱۲)، ۱۳۸۸.
- آزادارمکی، تقی و مهناز زند و طاهره خزایی، «بررسی تحولات اجتماعی و فرهنگی در طول سه نسل خانواده تهرانی با تأکید بر مقایسه مراسم، آداب و کارکردهای حمایتی»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۶: ۱۳۸۶.
- تاج مزینانی، علی اکبر (۱۳۸۲)، مشارکت سیاسی جوانان: ابعاد و پویایی ها، *مطالعات جوانان*، شماره ۵، زمستان ۱۳۸۲.
- تاج مزینانی، علی اکبر (۱۳۹۴)، الگوی سیاستگذاری و مدیریت یکپارچه مشارکتی (شبکه ای) برای سازماندهی امور جوانان در ایران، *مطالعات جوانان*، شماره ۲۹، پاییز ۱۳۹۴، ص ۳۰-۹.
- تهوری، زهرا (۱۳۹۱)، دورکاری در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. نشریه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۴(۲۳)، ۱۳۹۱.
- دفتر طرح های ملی، ۱۳۸۲.
- ذکایی، محمدسعید (۱۳۸۶)، جامعه شناسی جوانان ایران، تهران: نشر آگه.
- سند برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸۹/۱۰/۱۵، تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی- اجتماعی و انتشارات، ۱۳۸۹.
- شادی طلب، ژاله (۱۳۸۰)، «زنان ایران: مطالبات و انتظارات»، نامه علوم اجتماعی، ۹ (پیاپی ۱۸): ۱۳۸۰.
- شجاع‌نوری، فروغ الصباح، خادمی، فاطمه، و سدیدپور، سمانه‌سادات (۱۳۹۴)، تحلیل اثرات دورکاری زنان شاغل و متأهل بر تعادل کار-زندگی. نشریه مطالعات زنان، ۳(۱۳)، ۱۳۹۴.
- علمدار، فاطمه سادات (۱۳۸۶)، «مسئله ازدواج، سیاست ها و عملکردهای دولت»، کتاب زنان، ۹، ۱۳۸۶.
- کاردوانی، راحله، مزینانی، علی‌اکبر، میرخانی، عزت‌السادات، و سجادی، سیدمهدی (۱۳۹۵)، بررسی راهبردهای سیاست اشتغال در حوزه مادری در جمهوری اسلامی ایران. نشریه مطالعات راهبردی زنان، ۷۲(۱۸)، ۱۳۹۵.
- گلچین، مسعود، (۱۳۸۸) «روابط متقابل نهاد سیاسی و دولت با خانواده»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم، ۸ (۲۸ و ۲۹): ۱۳۷۹.
- نجار، محمدعلی (۱۳۸۸)، «طرح ازدواج آسان اجرایی می شود»، روزنامه آرمان، سه شنبه ۲۵ اسفند ۱۳۸۸.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قانون اسلامی، قانون برنامه ششم توسعه، ۱۳۹۶. <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قانون تأمین اجتماعی، ۱۳۵۴. <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/97316>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قانون کاهش ساعات کار بانوان شاغل دارای شرایط خاص، ۱۳۹۵.
- <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/990278>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قانون پرداخت پاداش پایان خدمت و بخشی از هزینه‌های ضروری به کارکنان دولت، ۱۳۷۵. <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/92677>
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). نتایج نیروی کار سال‌های ۱۳۸۴ و نیمه اول سال ۱۳۸۵.
- صادقی، رسول (۱۳۹۱)، «تغییرات ساختاری و سنی و ظهور پنجره جمعیتی در ایران؛ پیامدهای اقتصادی و الزامات سیاسی»، مطالعات راهبردی زنان، ش ۵۵، ص ۹۵-۱۵۰.

صادقی، رسول؛ علی محمد قدسی؛ جواد افشارکهن (۱۳۸۶)، واکاوی مساله ازدواج و اعتبارسنجی یک راه حل فصلنامه پژوهش زنان زن در توسعه سیاست، دوره پنجم، شماره ۱، ۱۳۸۶.

عباسی شوازی، محمدجلال و همکاران (۱۳۸۹)، تحولات باروری در ایران با استفاده از روش فرزندان خود در برآورد باروری با استفاده از داده‌های سرشماری ۱۳۸۵، تهران، پژوهشکده آمار ایران.

عرب‌مازار، عباس و علی کشوری‌شاد (۱۳۸۴)، «بررسی اثر تغییر ساختار جمعیت بر رشد اقتصادی»، پژوهش‌های اقتصادی، ش ۱۵، ص ۲۷-۵۰.

ساعی ارسى، ایرج (۱۳۸۰)، ملاحظات جمعیتی در برنامه‌ریزی‌های توسعه در ایران، ابهر، دانشگاه آزاد اسلامی.

سازمان ملی جوانان (۱۳۸۳) «منشور ملی حقوق جوانان» مصوب جلسه شانزدهم شورای عالی، جوانان مورخ ۱۳۸۳/۳/۲۰. تهران: سازمان ملی جوانان.

کاظمی‌پور، شهلا (۱۳۸۸)، مبانی جمعیت‌شناسی، تهران، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.

گیدتز، جان آر و ریمر، بو (۱۳۸۱)، سیاست پست مدرنیته: درآمدی بر فرهنگ و سیاست معاصر، ترجمه منصور انصاری، تهران: انتشارات گام نو، ۱۳۸۱.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹)، جامعه‌شناسی، مترجم، صبوری، منوچهر، تهران: نشر نی.

معینی، سیدرضا و همکاران (۱۳۹۴)، پنجره جمعیتی؛ یک موهبت یا پدیده‌ای مشکل‌افزا؟، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گرایش جمعیت، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

شفرز، برنهارد (۱۳۸۸)، مبانی جامعه‌شناسی جوانان، مترجم، راسخ، کرامت الله، تهران: نشر نی.

ربانی، رسول (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی جوانان، تهران: انتشارات آوای نور.

ربانی، رسول و شاه‌نوشی، مجتبی (۱۳۸۰)، مبانی جامعه‌شناسی، تهران: انتشارات آوای نور.

سازمان ملی جوانان (۱۳۸۴)، سند ملی جوانان در چشم انداز ۲۰ ساله کشور، تهران: سازمان ملی جوانان.

والاس، کلر و کواچوا، سیکا (۱۳۸۰)، جوانان در جامعه، مترجم، تاج، علی اکبر، تهران: نشر اسپید.

O'Donnel, M. (1985) Age and Generation. London: Tavistoc Publications.

Wallase. C. and Kovatcheva. S. (1998) Youth and Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe. London: Palgrave.

Wenhall, J. (1993) "Created or creative? The theory of construction and youth as an active category". Young. Vol. 9. No. 1.

Baizerman, M. and Magnuson, D. (1996) "Do we still need youth as a social stage"? Young, Vol. 4No. 3. 151-166

Colman, J. and Hendry, L (1990) the Nature of Adolescence. London: Routledge.

Perrine, Lisa. (2009). Job sharing: A Viable option for law enforcement? FBI law enforcement bulletin. Washington. Vol. 78. Iss. 3. PP. 14-20.

United Nations Department of Public Information. (1998). Basic Facts. New York: United Nations Publications. An Analysis on the "Youth Right to Employment" in the Constitution and Upstream Regulations of National Development Plans